Quaderns de Vilaniu, 60: 19–57 (2011)

ELIONOR D'ARAGÓ, SENYORA DE VALLS. HISTÒRIA I MITE

Magda Garcia Fabra

Paraules clau: Elionor d'Aragó, Xipre, Valls.

Resum: La singular personalitat d'Elionor d'Aragó i Foix ha estat controvertida al llarg dels anys i objecte de nombrosos articles d'investigació. Amb aquest treball hem intentat recollir totes les opinions que existeixen sobre ella, la qual cosa m'ha permès descobrir aquesta dona des de moltes perspectives.

Brief: Elionor d'Aragó i Foix's peculiar character has been controversial throughout the years as well as the object of numerous research articles. In the current project, we have tried to gather all the existing opinions on her person. Such research has led us to discover this character from different perspectives.

La corona catalanoaragonesa durant el regnat de Pere III. L'expansió per la Mediterrània

El regnat de Pere el Cerimoniós (1336–1387), un dels més llargs de la història de Catalunya, va ser també un dels més bel·licosos, sobretot pel caràcter d'aquest rei i també perquè va coincidir amb conflictes internacionals en els quals era molt difícil mantenir-se neutral.

Escultura de Pere III el Cerimoniós atribuïda a l'artista Jaume Cascalls. (Museu de la Catedral de Girona / Font: Internet)

Les guerres van tenir la contrapartida de fer desenvolupar el sistema polític català i engrandir el seu poder a la Mediterrània.

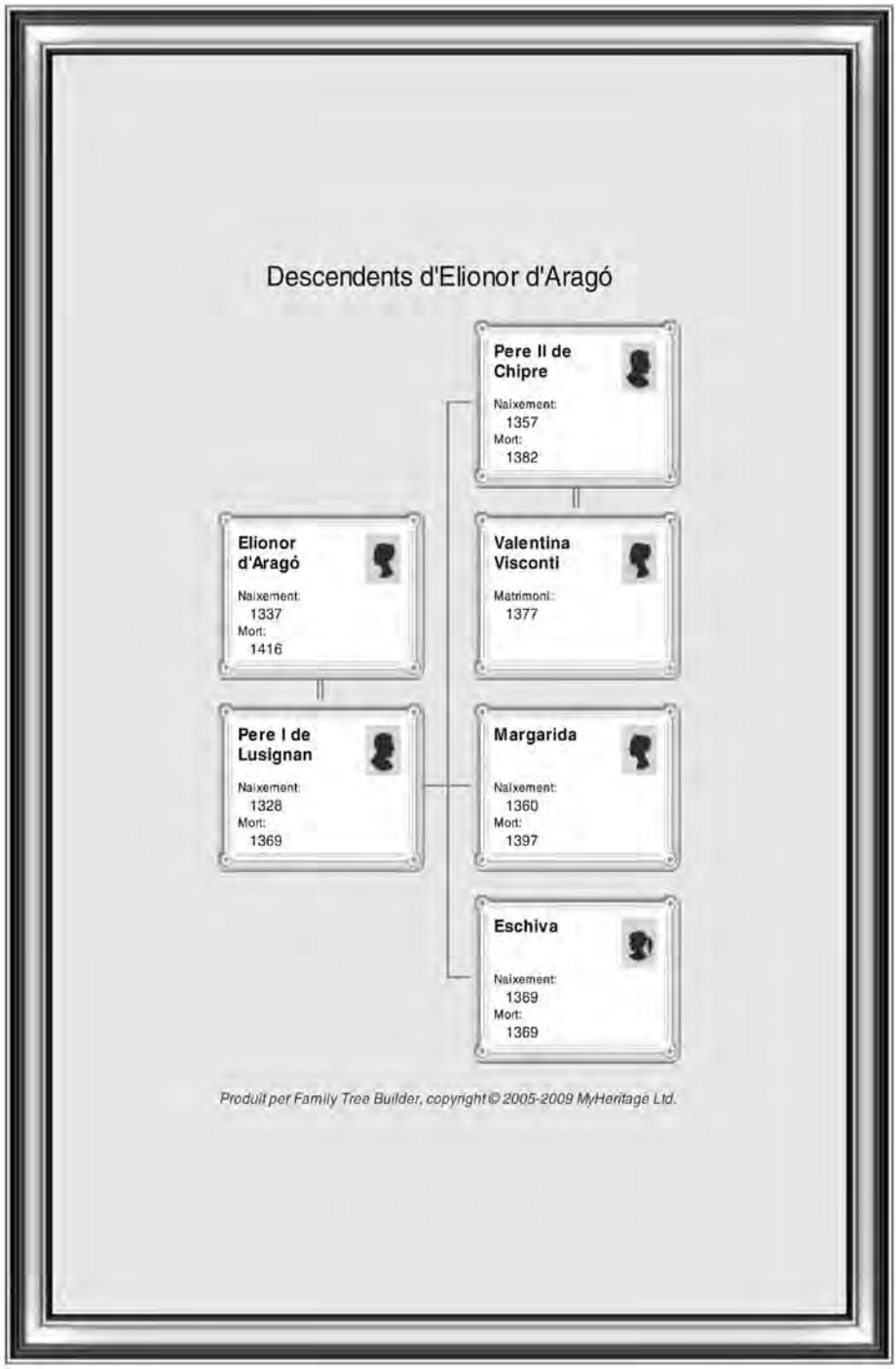
Els estralls de la Pesta Negra havien despoblat moltes regions i empobrit els estats. La guerra dels Cent Anys i les victòries angleses havien perjudicat l'estat Francès i Anglaterra, que també havia sofert enormement la pesta, ja que estava a punt d'entrar en un estat d'anarquia i de discòrdies dinàstiques.

Així mateix, Castella podia haver esdevingut per la seva importància territorial i per la seva situació central a la Península una gran potència europea. El rei castellà, Pere I, tenia l'ambició d'imposar la seva voluntat a Navarra, Portugal i a la Corona d'Aragó, però la capacitat de maniobra de Carles de Navarra i el talent polític de Pere III feren que aquests plans del rei castellà fracassessin.

L'imperi germànic, un cop extingida la dinastia Hohenstauffen, havia perdut el seu dinamisme i cap dels estats italians no havia pogut substituir el seu pes decisiu. La Santa Seu s'havia traslladat a Avinyó i tenia abandonats els dominis italians. El regne de Nàpols amb la dinastia Angevina s'havia degenerat amb crims i intrigues d'alcova i, finalment, Constantinoble es trobava massa distant i massa ocupada a vigilar l'ímpetus dels turcs.

Les condicions semblaven, doncs, propícies per tal que Pere III liderés una federació d'estats mediterranis units per lligams dinàstics, polítics i per uns interessos comercials. El primer pas donat va ser la unió amb la Corona del regne de Mallorca; la consolidació de la seva autoritat a Sardenya; l'annexió de la Corona Siciliana després de la mort de Frederic III de Sicília sense deixar descendència masculina legítima, i els estats catalans a Grècia (Atenes i Neopàtria), bones bases amb el comerç amb Orient.

Va construir una completa xarxa de consolats i de mercaders establerts als principals ports de la Mediterrània. Així mateix, va establir una relació amistosa amb els reis musulmans del Marroc i de Tunísia.

Descendents d'Elionor d'Aragó
Pere II de Chipre
Naixement: 1357
Mort: 1382
Elionor d'Aragó
Naixement: 1337
Mort: 1416
Valentina Visconti
Matrimoni: 1377
Pere I de Lusignan
Naixement: 1328
Mort: 1369
Margarida
Naixement: 1360
Mort: 1397
Eschiva
Naixement: 1369
Mort: 1369
Produit per Family Tree Builder, copyright © 2005-2009 MyHeritage Ltd.

Aquest gran pla que Pere III va iniciar el continuarà i consolidarà els seus successors tant de la dinastia Trastàmara com la dels Àustries.

En aquesta política comercial catalana mediterrània en uns moments en què els camins d'Europa eren tancats sovint per les guerres, la sortida més fàcil cap a Orient tenia les escales obligades de Mallorca, Maó, Alguer, Càller[1] i Trapani,[2] d'on s'arribava fàcilment cap a Sicília, Nàpols i Grècia.

Aquest interès de Pere III per la Mediterrània el va fer interessar també pel llunyà regne de Xipre. Jaume II (1291-1327), avi de Pere III, s'havia casat en segones núpcies amb Maria de Xipre (1315) i va establir una relació familiar i política constant entre ambdós regnes. Una filla de Frederic II de Sicília, Constança, neboda de Jaume II el Just, havia estat reina de Xipre l'any 1318 com a muller d'Enric II.[3]

El rei Pere, amb el casament de la seva cosina germana Elionor, va reforçar aquesta relació amistosa i va donar suport al seu parent Pere II de Xipre en les reclamacions d'aquest contra els genovesos. Els mercaders catalans van trobar a l'illa una bona base per al seu comerç amb els sarraïns d'Alexandria i Beirut, i amb els cristians d'Armènia, una porta d'entrada a Pèrsia. La caiguda del regne armeni tancà aquesta via comercial i la desvià cap a Síria, i va fer perdre importància al lloc de Xipre. El rei d'Armènia Lleó V s'havia casat amb la mateixa Constança de Sicília, que el 1331 esdevenia reina d'Armènia. L'últim sobirà armeni, Lleó VI de Lusignan, va ser fet presoner pels egipcis i, un cop alliberat, va passar per Catalunya l'any 1383.

També les illes de Rodes i Castelorizo,[4] així com Creta, serveixen de bases comercials per a Catalunya. A Rodes, l'Orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem on els catalans i els aragonesos tenien una gran influència va ser un motor de resistència en l'expansió de l'imperi Otomà. Imperi que, finalment, va tancar els camins del comerç dels catalans amb Orient.

El regne de Xipre

El regne de Xipre va ser creat pels creuats l'any 1192 i va perviure fins al 1489 sota el govern de la dinastia dels Lusignan.

Conquerida inicialment l'any 1185 per Isaac Comneno, governador de Xipre que va proclamar la independència de l'illa, després va ser conquerida per Ricard I d'Anglaterra i els seus creuats durant la Tercera Creuada. Ricard la va vendre a l'Orde dels Cavallers Templaris, els quals després d'una insurrecció dels xipriotes la van retornar al rei. El 1192 la va tornar a revendre al rei consort de Jerusalem, Guiu de Lusignan.

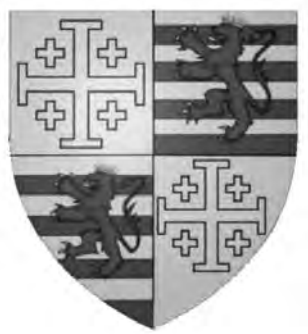
[1] Càller: ciutat de Sardenya, capital de la regió autònoma de Sardenya.

[2] Trapani: ciutat de l'oest de Sicília.

[3] Constança de Sicília (1303-1344): reina de Xipre i d'Armènia. El 1318 es casà amb Enric II de Xipre. Vídua (1324), es va tornar a casar (1331) amb Lleó V, rei d'Armènia.

[4] Castelorizo: illa del mar Egeu.

Escut d'armes dels reis de Xipre i Jerusalem. (Font: Internet)

La població minoritària catòlica romana s'agrupava a la zona costanera com Famagusta o Nicòsia. Els catòlics romans van controlar el poder mentre que la majoria de població autòctona grega vivia al camp. Imitant, d'aquesta manera, la política que s'havia portat a terme al regne de Jerusalem. Els ortodoxos grecs xipriotes van perdre gran part del seu poder davant dels catòlics romans.

L'illa era molt més rica que Jerusalem i socialment més feudal. Malgrat existir un_Haute Cour (Tribunal Superior), aquest no tenia tanta influència, ja que el rei posseïa una fortuna personal que el feia fort i independent davant d'aquest tribunal. Malgrat tot, van sovintejar els conflictes reials amb els comerciants italians, perquè Xipre s'havia convertit en un centre de comerç europeu entre Àfrica i Àsia, després de la caiguda d'Acre el 1291.

Al s. XIV el regne va ser cada vegada més dominat pels comerciants genovesos. En aquest context s'ha d'entendre el posicionament del regne de Xipre al costat del papat d'Avinyó, a fi que els francesos expulsessin els italians.

L'any 1426 els mamelucs[5] obligaren el regne a pagar-li tributs. Començà una decadència gradual que finalitzà amb la darrera reina, Caterina Cornaro, la qual es va veure obligada a vendre l'illa a Venècia l'any 1489.

Família

> La reina Elionor ha nascut i ha estat criada a Falset, és cosina del nostre rei en Pere, *Déu li do llarga vida, i té la parentela més noble i honorable del món.*
>
> (*Perfum d'almesc*, V, «Xafardeix»)

Elionor Maria d'Aragó era filla del matrimoni de l'infant Pere I, comte de Ribagorça i Prades, amb Joana de Foix. Era néta, per la part paterna, del rei Jaume II i de la reina Blanca d'Anjou, i per la part materna ho era de Gastó I, senyor de Foix,

[5] Mamelucs: membre d'un cos format per esclaus, generalment turcs, que constituïen la guàrdia personal dels sultans d'Egipte des de Saladí.

Escut del comtat de Prades.
(Font: Internet)

de Castellbó i de Bearn. La muller d'aquest, Joana de Foix, pertanyia a la casa reial de França. Així mateix, era cosina germana del rei Pere III el Cerimoniós.

Va néixer, quasi amb seguretat, al castell de Falset, centre neuràlgic del comtat de Prades, cap al 1333. Els seus germans foren:

– Alfons (el Gran), comte de Ribagorça (1358) i Dènia (1355), marquès de Villena i duc de Gandia (1399) i casat amb Violant d'Arenós.
– Joan (el segon), comte de Prades (1358) i baró d'Entença. Va ser candidat en el compromís de Casp.
– Jaume (el tercer), bisbe de Tortosa (1362) i de València (1369) i cardenal (1388).
– Joana.

Elionor es va casar molt jove, el 1353; la seva unió formarà part de la política matrimonial d'establir lligams dinàstics amb estats del Mediterrani. Aquest matrimoni amb l'hereu del reialme de Xipre, Pere de Lusignan, comte de Trípoli, garantia l'expansió comercial catalana cap a l'Orient.

Fou una dona de caràcter apassionat i frenètic. Orgullosa, autoritària i d'ànima irascible. Estimava el seu espòs, però de forma egoista i obsessiva. Un caràcter i manera d'actuar que, com analitzarem, influiran en tots els esdeveniments de la seva vida.

Elionor, reina

Amb la mirada perduda més enllà de la finestra, Elionor recorda altres amors. Reviu com va conèixer Pere de Lusignan, com cremava de desig la mà que la va conduir a l'altar, com el sogre l'alabava perquè temperava les passions del fill… l'espòs l'estimava tant que, quan marxava de viatge, prenia una de les camises de la muller i hi dormia. Tot i així, li va ser infidel i la gelosia va corsecar les seves entranyes de dona apassionada: la va fer dolenta i capaç de tot.

(*Perfum d'almesc,* XIX, «La roda de la fortuna»)

Tràgics esdeveniments envoltaren el regnat d'Elionor a Xipre. El seu marit tenia dues amants, la qual cosa se li feia insuportable. Sembla provat que l'any 1368, aprofitant una absència del rei, Elionor va ordir una terrible venjança contra una de les amants del rei, Joana Laleman, embarassada de vuit mesos.

L'obligà a avortar i l'empresonà a les masmorres del castell de Kerinia, on la va tenir tancada prop d'un any i, després, va ser obligada a prendre hàbit al monestir de Santa Clara de Nicòsia. Fins a l'oportuna arribada del rei, sis mesos més tard, no va ser alliberada.

Per tot el regne es va estendre el rumor que la reina cometia adulteri amb un noble de la cort, Jean de Morfú, comte de Rochas. En arribar a oïdes del rei, va demanar el parer dels seus consellers. Aquests van considerar que donar crèdit a l'acusació i prendre represàlia en contra la reina alçaria en armes la corona catalanoaragonesa i res podria impedir una expedició contra Xipre que resultaria desastrosa per al regne. A més, si es represaliava el suposat amant, el resultat seria el mateix, perquè en sortiria perjudicat el bon nom de la reina. Per tot plegat, el més recomanable era sacrificar els calumniadors i restablir l'honor de la seva consort.

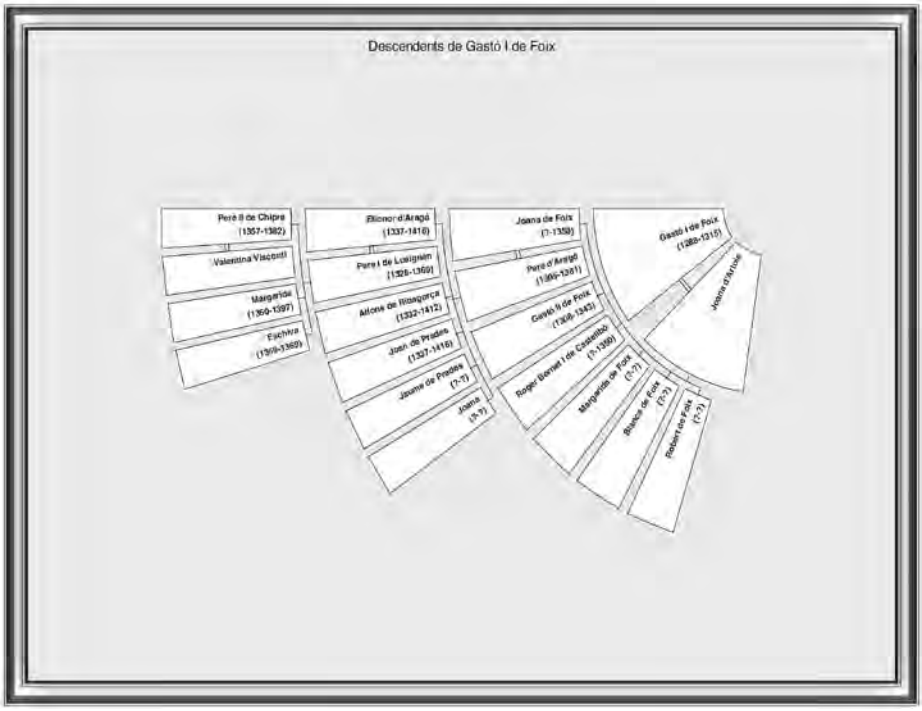
Fotografia actual del castell de Falset. (Font: Internet)

Aquesta finestra és l'única resta conservada del Palau dels Lusignan, a Nicòsia. (Font: Internet)

Fotografia actual del castell de Falset. (Font: Internet)

Joan le Vicomte va ser un dels principals represaliats. El van tancar a la presó de Kerinia i després el deixaren morir de fam a Buffaventó.[6] Altres barons van ser deshonrats, com el cavaller Giblet, vescomte de Nicòsia, el fill del qual va ser condemnat a treballar amb els esclaus que estaven construint el palau reial mentre la seva germana, que es va negar a casar-se amb un criat del rei, va ser torturada en presència del seu pare, dels germans del rei i d'altres grans de la cort.

La tirania del rei Pere de Lusignan es va anar fent cada vegada més insuportable i va culminar amb el seu assassinat la nit del 16 al 17 de gener del 1369, quan el seu germà, Joan d'Antioquia acompanyat d'altres, van entrar a la cambra reial on descansava el rei juntament amb la seva amant, Esquiva de Scandelion, i el van matar, van profanar el seu cadàver posant-li una corona de pergamí, un ceptre i un globus,

[6] Buffavento: castell situat al nord de Xipre. Es troba al centre dels castells de la serralada de Kyrenia, amb el castell de Sant Hilarion a l'oest i el castell Kantara cap a l'est, els quals van ser construïts per una defensa contra els atacs àrabs. Com que els dos castells són visibles des de Buffavento, va ser utilitzat per transmetre senyals entre l'un i l'altre. També controlava un pas important a través de les muntanyes. Es va utilitzar com una presó en el segle XIV.

Fotografia antiga del castell de Valls. (AMV)

vestits estripats i bruts i sandàlies velles i plenes de fang. Finalment, el van exposar públicament a l'església de Santa Sofia de Nicòsia.

Del matrimoni quedaven dos fills dels tres que va tenir: Pere, el successor i encara menor d'edat, i Margarida, que es va casar amb Jacob, comte d'Edesa i de Trípoli. Elionor es va quedar a Xipre per tal d'evitar que Jaume de Lusignan, un altre dels germans del rei, arrabassés els drets al tro del seu fill, però va començar a idear la venjança en contra del seu cunyat.

La trama de la venjança de la reina és digna d'una obra de teatre. L'any 1375 fa creure a Joan d'Antioquia que uns mercenaris búlgars que estaven al seu servei el volien assassinar; ell, espantat, els llança al mar des de la torre del castell de Sant-Hilarion i accepta el convit de la reina per anar a Nicòsia. La taula del banquet és a la mateixa cambra on va morir el rei; Elionor posà la camisa plena de sang del seu marit dins una plàtera coberta. A la cambra veïna hi havia amagats els seus servidors més lleials encapçalats pel seu escuder, Francesc Sotorra. La reina, aixecant la tapa de la plàtera, donà el senyal de mort contra el príncep, que caié assassinat al seu costat.

Quan Pere II va ser finalment coronat, es van produir una sèrie de conflictes durant els quals van morir molts genovesos a mans dels venecians. Això va donar

motius a la intervenció militar de Gènova que es va convertir, a la llarga, en la mestressa de l'illa.

Les discòrdies van arribar a l'extrem que va haver d'intervenir Santa Brígida de Suècia amb prèdiques a la plaça de Famagosta. I, així mateix, l'any 1371 van haver de venir el gran mestre de Rodes i el pare de la reina Elionor, fra Pere d'Aragó, per tal de gestionar els conflictes.

Pere II es va casar sota els auspicis del rei català amb Valentina Visconti, filla del duc de Milà, l'any 1377. Elionor no s'avé amb la seva nora, està també enemistada amb el seu fill i implicada, tant ella com la seva cosina Elisa de Mallorca, néta de l'infant Ferran, en intrigues i traïcions. Finalment, Pere el Cerimoniós, que era el seu cosí, va intervenir cridant-la a Catalunya. Elionor abandonà definitivament Xipre l'any 1381 maleint tothom. Tenia 44 anys, dels quals n'havia passat més de la meitat en aquella illa.

El parlament de Xipre va suspendre les rendes de la reina malgrat les queixes del rei Pere. Poc després moria el rei Pere II de Xipre i va ser succeït al tro pel seu oncle Jaume I de Xipre. Amb aquest fet, es trencaven tots els lligams d'Elionor amb el seu regne, el qual va entrar en una lenta decadència que acabarà en el seu domini genovès i, posteriorment, amb la conquesta pels trucs el 1570.

Elionor de Valls: l'arribada

> Com l'acollirà la gent de Valls? Els vilatans: mercaders, comerciants i artesans agrupats en gremis, a més dels pagesos emfiteutes, paguen els tributs deguts a l'arquebisbe i al rei, però no estan acostumats a ser massa manats ni que els canviïn els costums.
>
> (*Perfum d'almesc,* IX, «Guillem de Manresana»)

Sense rendes per mantenir-se, el rei Pere va atorgar a Elionor una pensió de 2.000 florins d'or d'Aragó[7] i el maig del 1382 o el 22 de desembre del 1382 (segons uns autors), també li va concedir la part que ell posseïa, conjuntament amb l'arquebisbe de Tarragona, sobre la vila de Valls.[8] Elionor fou senyora de Valls entre els anys 1382 i 1388 i va residir a la vila castell de l'arquebisbe.

Els habitants de Valls van rebre de bon grat la reina i aquesta va viure, almenys una temporada, pacíficament amb els habitants de Valls. El castell es va convertir en una veritable cort amb abundants servents, alguns estrangers arribats de Xipre que

[7] Florí d'or d'Aragó: és el nom amb què era coneguda una moneda catalana d'or creada per Jaume III de Mallorca el 1342 a imitació de la moneda del mateix nom que es feia a Florència, i represa per Pere III a partir del 1346. El seu pes voltava els 3,4 grams d'or de 18 quirats.

[8] El pare d'Elionor, l'infant Pere, s'havia fet frare franciscà i el rei, que era nebot seu, va adquirir el compromís de tutelar i mantenir els seus quatre fills.

s'afanyaven a distreure-la. Entre aquests destacarem Joan de Bosc, el seu tresorer; Bonanat de les Guarres, el seu majordom i home de confiança; i el seu germà Joan, comte de Prades, pel seu paper destacat en els fets violents que se succeiran.

Les primeres dificultats van venir del batlle del Paborde,[9] el qual s'havia apropiat de rendes i drets que pertanyien a la reina i també tingué un litigi territorial amb el poble veí de Vallmoll que pertanyia al comte de Cardona.

El senyoriu d'Elionor a Valls tingué clars i obscurs, i aviat van aparèixer disputes entre la Universitat de Valls[10] i la reina. Aquests conflictes s'emmarquen en les fortes rivalitats que existiren entre els partidaris de la reina i dels partidaris de l'arquebisbe.

El conflicte de l'impost del vi

Poc es podia pensar Elionor, senyora de Valls des del 1382, beure el vi del Priorat que li porta el seu germà Joan, comte de Prades, quan passa temporades amb ella farà que la roda de la Fortuna se li giri en contra.

(*Perfum d'almesc,* XIX, «La roda de la fortuna»)

La Universitat de Valls exercia el privilegi d'exigir el pagament d'uns drets sobre el vi que s'importava a la vila, dret que li havia estat concedit pel rei Pere el Cerimoniós. No es podia entrar vi sense el consentiment dels jurats[11] i els consellers de la vila. Els infractors podien perdre el vi, les bótes, la cavalcadura i les eines que portessin.

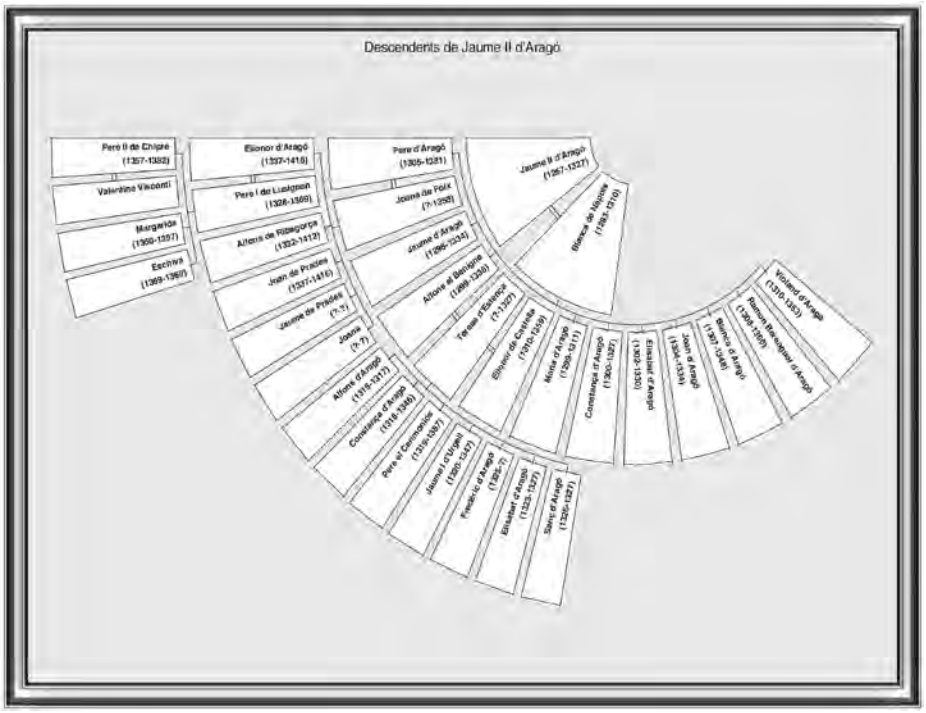
La reina gastava per la seva cort molt de vi de Prades i Gratallops, on el seu germà governava. Mal aconsellada pel seu majordom i altres cortesans que possiblement li diguessin que donada la seva alta categoria no havia de pagar impostos, es va negar a satisfer el tribut del vi, malgrat les reclamacions que se li havien presentat.

Estem a l'any 1383 i ja feia uns set mesos que la reina habitava a Valls quan un dia es va esvalotar el poble reclamant els seus drets. Capitanejats per Guillem Esquiu i Pere Ripoll, aquests van reclamar una reunió del consell i van discutir el cas. Es va resoldre impedir per mitjà de les armes, si fos necessari, que es continués infringint els seus privilegis. Es va redactar una declaració en la qual es deia que ningú no estava exempt de pagar aquest dret del vi per raó de classe ni categoria social, i es va pregonar aquest acord pels llocs acostumats i, molt especialment, davant del castell on vivia la reina.

[9] Batlle del Paborde: persona nomenada pel Paborde de l'arquesbisbat de Tarragona per tal d'administrar-li els béns que aquest posseïa a Valls. En aquella època, la seu arquebisbal va quedar durant alguns anys vacant i temporalment era governada pel paborde Cescomes.

[10] Universitat de Valls: en termes moderns, es tractaria de l'Ajuntament.

[11] Jurat: magistrat municipal, amb facultats rectores i executives, de les poblacions dels regnes de València, Mallorca i Aragó i d'algunes del Principat de Catalunya (Girona, Vic, Vilafranca del Penedès), equivalent a conseller, cònsol, paer o procurador.

Mentrestant, alguns grups de vallencs van entrar per la força a la presó, van maltractar el carceller i van posar en llibertat alguns homes que havien estat presos per ordre de Bonanat de les Guarres. Mentre això succeïa, alguns familiars del comte de Prades van començar a discutir amb el poble sobre el que estava passant. De la discussió es va passar a les mans. Llavors, el comte de Prades va sortir del castell amb els seus soldats i aviat hi va haver morts i ferits per les dues parts. Entre aquests van morir Guillem Esquiu i Pere Ripoll i, llavors, es va cridar per tota la vila «via fora!»[12] i el so de la campana va reunir el poble, el qual es va enfrontar amb els partidaris de la reina i els va obligar a retirar-se i tancar-se al castell amb crits de: «Muyran los corials de la senyora Reyna, é metam foch al Castell!» i amb ganes de posar-hi foc.

Sortosament, la intervenció de persones assenyades en els dos bàndols va aconseguir apaivagar les tensions i se signà un pacte de pau quan la reina va acceptar pagar, igual que tothom, els drets de l'impost del vi. Setmanes després de la revolta, el 26 de març del 1384 els batlles vallencs van redactar un document en el qual exculpava

[12] Via fora!: es deia a les armes de tots els ciutadans per sortir en defensa de qualsevol dany o perjudici.

tothom de la revolta. Però el prestigi de la reina va quedar molt tocat encara que ho va voler compensar amb almoines i regals a la ciutat. A partir d'aquests moments la Universitat de Valls en va negar, en més d'una ocasió, a satisfer la pensió anual que donava a Elionor i moltes vegades aquests conflictes acabaren als tribunals. Tot plegat va servir perquè molts vallencs es fessin afins a la causa de l'arquebisbe enfront del poder real.

El 1387 mor el rei Pere i el seu hereu, Joan, canvia les condicions de govern de la reina Elionor. Aquesta deixa de ser senyora de Valls a mitjan 1388 i retorna la jurisdicció de la ciutat a la monarquia que va vendre la seva part a l'arquebisbe Vallterra l'any 1391.[13] Amb aquesta venda l'arquebisbe quedava com a únic senyor de Valls. Malgrat tot, Elionor va continuar residint a Valls fins al 1394.

L'animadversió cap a la reina es va centrar de manera particular cap al seu majordom Bonanat de les Guarres: «El més orgullós d'aquell caterva n'és Bonat que té el cor de pedra» (versos de Roca i Sans).[14] El 29 de novembre del 1394 amb el pretext que s'havien portat a terme unes humiliacions a uns vallencs per part dels servidors de la reina, el poble es va aixecar una altra vegada, capitanejat per Joan Bertran, i es va entrar al castell. A la mateixa cambra de la reina va ser assassinat Bonanat de les Guarres, a qui es va responsabilitzar de la mort de Guillem Esquiu i Pere Ripoll. Afectada per aquesta situació, la reina va abandonar definitivament Valls i es va refugiar a Gratallops.

Conseqüències

La mort i la malvolença em persegueixen: Déu em castiga. Sento mals averanys. No veieu la soledat en la qual ens trobem? A més a més, la cort llangueix i el poble no em reconeix com a senyora.

(*Perfum d'almesc*, XXII, «La dansa de la mort»)

Aquests fets van arribar a Joan I que va encarregar una investigació a Guillem Ferrer, procurador reial de la ciutat i camp de Tarragona. La Universitat de Valls es va reunir el mateix dia de l'assassinat a l'església de Sant Miquel de Valls[15] per tal d'aclarir el succés. Al cap de pocs dies es va convocar una reunió extraordinària a Tarragona per tal d'obtenir ajuda i consell per esbrinar l'homicidi. En Joan Bertran fou detingut, empresonat i interrogat sota turment en presència dels jurats i síndics de Valls al castell, però sense la presència del batlle de l'arquebisbe que va protestar

[13] La venda va afectar ots els drets reals del camp de Tarragona i va costar 17.000 florins d'or.

[14] Ramon Roca i Sans

[15] Església de Sant Miquel de Valls: situada on actualment es troba la capella dels Dolors de l'església de Sant Joan a Valls. Lloc habitual de reunió del Consell de la Universitat de Valls.

Imatge jacent que durant molts anys es va creure que pertanyia al sepulcre d'Elionor d'Aragó. (Font: MNAC)

d'aquest oblit. Ignorem quina fou la condemna final que se li va aplicar, encara que possiblement devia ser desterrat.

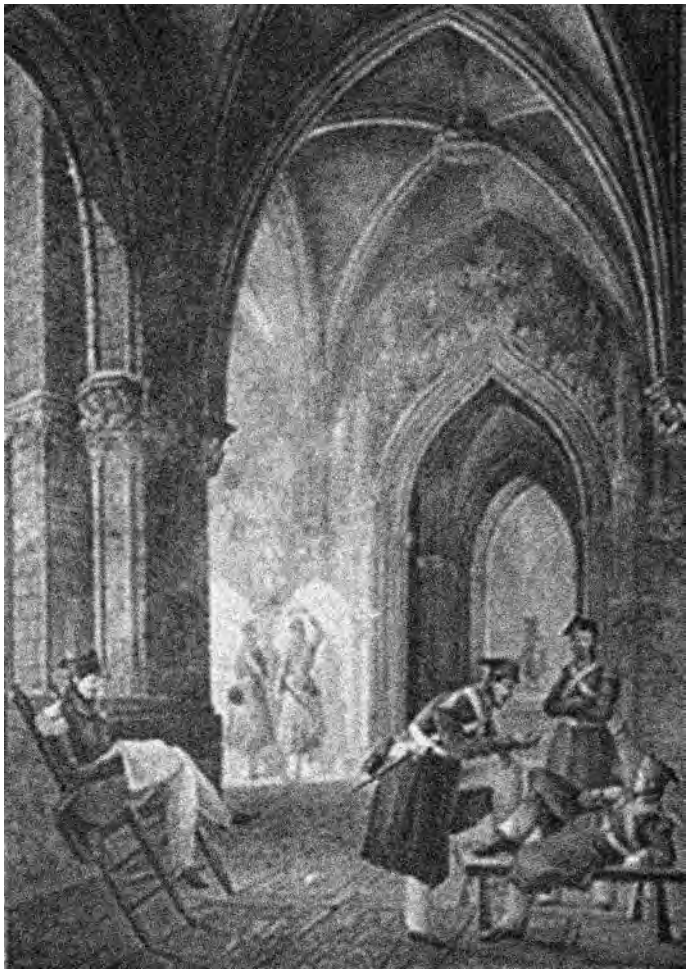
Sembla que la reina Elionor no tornà mai més a Valls, tot i que visqué encara molts anys, fins al 1416. Va residir a Valls entre els anys 1382 i 1394, uns dotze anys.

Darrers anys

On trobar refugi? On continuar vivint el temps que Déu vulgui mantenir-la en aquest món? Ara no es tracta només de tornar a començar, sinó de renéixer i de preparar-se per la vida eterna.

(*Perfum d'almesc,* XXV, «Temps de dol»)

Els darrers anys de la vida de la reina Elionor els va passar a Barcelona en una casa que feia cantonada entre el carrer Mercaders i un carreró que duia a

Convent de Sant Francesc de Barcelona, segons un gravat antic de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (Font: Internet)

la plaça de l'Oli, de la qual pagava un lloguer de 60 lliures[16] anuals. A la casa hi havia una capella, una habitació on dormia la reina, una altra habitació, dita Sala de Parament,[17] el menjador íntim (anomenat Palauet), la sala o palau major, la llibreria i la cuina.

Sembla que va viure amb austeritat fins a la seva mort i va portar un dol indefinit; dedicada a fer obres de caritat i dotar noies òrfenes que es volien casar.

[16] Lliura barcelonina: antiga unitat monetària catalana equivalent a 240 diners.
[17] Sala principal i més ben guarnida d'un palau o d'un altre edifici.

Un inventari de la seva casa[18] redactat després de la seva mort destacava la importància del color negre tant en l'ornamentació del palau com en la seva roba. Tots els seus béns van ser comprats en subhasta per mercaders, argenters jueus i molts conversos. Portava una vida retirada, només assistia a petits actes oficials lligats a la família reial.

Va morir el 26 de desembre del 1416 i va ser enterrada vuit dies després de la seva mort, és a dir, el dia 2 de gener del 1417, en el convent de Sant Francesc de Barcelona,[19] en la construcció de la qual ella mateixa havia col·laborat i on ja hi havia altres enterraments reials.

La van vestir amb l'hàbit de terciària[20] franciscana, però amb solemnitat reial. Acompanyaren el seu fèretre tres reines: Violant de Bar, vídua de Joan I; Margarida de Prades, vídua de Martí I i Maria de Castella, esposa del monarca regnant, Alfons V el Magnànim, a més d'una representació del clergat de la ciutat de Barcelona i de les abadesses del monestir de Santa Maria de Valldonzella[21] i de Jonqueres.[22]

Es va fer construir en vida un sepulcre de marbre amb una estàtua jacent a la dreta de l'altar major, al peu del qual hi devia figurar l'epitafi.

Durant molt de temps es va creure que la imatge jacent funerària d'una reina que es guarda actualment al Museu Nacional d'Art de Catalunya pertanyia al sepulcre

[18] Al dormitori hi havia un cofre folrat de ferro on es guardava la vaixella d'argent, bacines d'aiguardent, plats, plàteres, escudelles, veires, gerros, culleres i candelers per als ciris de la il·luminació. La major part d'aquestes peces havien estat fabricades a Xipre i en duien la marca; d'altres tenien el punxó de Barcelona. Una de les plàteres tenia l'escut reial de Catalunya i el de la reina Fortiana, la darrera muller del rei Pere el Cerimoniós; al llit hi és minuciosament descrit. L'única cosa que s'hi troba d'excepcional és el dosser que és negre i amb això veiem que els paraments de dol dominen en totes les cambres. També domina el dol en els vestits de la reina guardats en altres caixes, tant si són aljubes, cotes o gonelles; fins i tot els folres dels mantells són de pell negre. També és negre el caixabanc que hi ha als peus del llit i fins al cobertor. L'obsessió del dol va continuar. Així com ho hem vist en els dos menjadors, també són negres tots els paraments del dormitori de respecte. I així mateix és guarnida de negre la cadira de mà que la reina utilitzava en les seves sortides.

[19] Exclaustrat el 1835, el conjunt fou enderrocat el 1837 sense que se'n preservés cap resta arquitectònica. Al seu lloc s'aixecaren blocs d'habitatges i s'obrí la plaça del Duc de Medinaceli.

[20] Tercera Orde de Sant Francesc: és una orde terciària fundada per Sant Francesc d'Asís que ha originat diferents branques laiques d'algunes ordes religioses catòliques. Dins dels franciscans, la branca que pertany a la Tercera Ordre es denomina Orde Franciscana Seglar.

[21] Monestir de monges cistercenques (Santa Maria de Valldonzella), situat a la ciutat de Barcelona, a Sant Gervasi de Cassoles, prop de l'indret on hi hagué l'antiga residència reial de Bellesguard.

[22] El monestir de Santa Maria de Jonqueres és un antic monestir de monges de la ciutat de Barcelona que va estar al carrer de Jonqueres des del segle XIII fins al XIX, en què el monestir va ser traslladat pedra a pedra al carrer d'Aragó i avui en dia forma part de l'església parroquial de la Concepció al districte de l'Eixample.

Actuals sepulcres reials situats a la catedral de Barcelona. (Font: Internet)

de la reina Elionor. Tant Agustí Duran i Sanpere[23] com Joan Bassegoda i Nonell ho creien, però actualment es considera que es tracta de la imatge de la reina Maria de Xipre, tercera esposa de Jaume II.

L'any 1692 es va ampliar el presbiteri de l'església de Sant Francesc i en aquest moment s'obrí el sepulcre de la reina. Es va trobar el seu cos incorrupte, sencer i flexible; se li van fer nous hàbits i el sepulcre es va col·locar darrere el retaule, amb una vidriera al davant i exposat a la veneració dels fidels. Ben aviat el sepulcre es va veure exposat a nombrosos exvots de cera dels agraïts fidels. Aquests miracles es van recollir en un llibre, avui perdut, però que va ser consultat per l'historiador Jaume Coll en el segle XVIII.[24] El sarcòfag va aconseguir salvar-se de l'incendi del convent dels franciscans l'any 1835.

A partir d'aquests moments ens han arribat diferents versions sobre el que va passar amb el cos d'Elionor. Segons Eusebi Ayensa,[25] el cos fou traslladat al convent

[23] DURAN I SANPERE A. (1973). «Elionor d'Aragó, reina de Xipre», a *Barcelona i la seva història II: la societat i organització del treball.* Barcelona, p. 588-595.

[24] L'historiador Jaume Coll va escriure l'any 1738 el llibre *Chrónica seráfica de la Santa Provincia de Catalunya de la regular observancia de nuestro padre San Francisco* on recull aquests suposats miracles.

[25] AYENSA, E. (2003–2004). «Entre el cel i l'infern: la meravellosa història d'Elionor d'Aragó, reina de Xipre (circa 1333–1416)», a *Estudi General,* 23-24 *(Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona*). Girona, p. 83-96.

de les franciscanes situat al barri del Poble Sec. Gaietà Barraquer[26] la va veure el 31 d'octubre del 1889 i explica que es trobava bastant ben conservada, descalça, vestida amb faldilla de seda de color clar, tocat de monja, ceptre i corona reial. Així es va conservar el cadàver d'Elionor fins a l'arribada de la Setmana Tràgica,[27] de l'any 1909.

El dia 27 de juliol van calar foc al convent de les franciscanes del Poble Sec i res es va salvar del que hi havia a la capella. La troballa al convent del cos momificat de la reina de Xipre va fer creure als vàndals que s'havia trobat una monja martiritzada i tancada dins d'un fèretre. Existeix una altra versió de Joan Bassegoda i Nonell[28] que explica que la mòmia de la reina Elionor restà a la tomba dels franciscans fins que el notari Jaume Rigalt «per encàrrec de l'Ajuntament de Barcelona» la va dur a la Casa de Caritat, des d'on va passar al monestir de Pedralbes i després al convent de Sant Francesc de Vic on va ser destruïda l'any 1936.

Actualment, les restes de les reines Constança de Sicília, Maria de Xipre, Sibil·la de Fortià i Elionor d'Aragó es troben dipositades a la catedral de Barcelona en unes urnes de pedra realitzades per l'escultor català Frederic Marès situades, en un mur de l'altar major, al costat de l'evangeli, lloc on es van col·locar l'any 1998.

El record de la reina, a Valls: mites i llegendes

A Valls existeixen tradicions populars que lliguen la seva estada amb diferents indrets, donacions i privilegis relacionats amb la reina.

El carrer de la Cort

Després de prendre possessió es vestirà com l'ocasió requereix i anirà a l'església de Sant Joan amb els seus germans i tota la cort, tant el seguici que porta a Xipre com els nous cortesans que la serviran a Valls: des del capellà fins al joglar, des del físic fins a la seva guàrdia personal, des de ses dames fins als esclaus.

(*Perfum d'almesc,* XIII, «Arriba la reina»)

[26] Gaietà Barraquer i Roviralta (1868–1922), canonge, del capítol catedralici de Barcelona. Va escriure valuosos volums sobre la història de les ordes religioses a Catalunya, i sobre els seus convents i monestirs, obres que són avui en dia textos clàssics de consulta: *Les cases de religiosos a Catalunya durant el primer terç del segle XIX*, en dos volums, publicada l'any 1906, i *Els religiosos a Catalunya durant la primera meitat del segle XIX*, en quatre volums, publicada l'any 1918.

[27] Setmana Tràgica: nom amb el qual és coneguda la revolta popular de signe antimilitarista i anticlerical que esclatà a Barcelona el juliol del 1909.

[28] Bassegoda i Nonell, J. (1999). «Les tombes reials de la Catedral de Barcelona. Memòria històrica i crònica del seu trasllat des del claustre a l'interior de la seu», a *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi,* 13. Barcelona, p. 237-255.

És la via principal de Valls. Coneguda ja al segle XIII com a carrer de la Vilanova, fou el lloc principal d'eixample urbanístic de la vila medieval. En aquella època el seu trajecte no anava més enllà de la costa de la Peixateria. El tram des d'aquest indret fins al Pati del Castell es coneixia com a Cap de la Vilanova, és a dir, l'extrem d'una via principal que estava en el període de creixement. Durant el segle XIV el carrer de la Vilanova es trobava força poblat amb cases de personatges destacats de l'època.

El recorregut medieval del carrer de la Vilanova anava des del Pati del Castell fins a la plaça de les Quarteres, plaça del Blat, passant a prop de la plaça de la Peixateria, lloc de mercat.[29]

Es diu que el seu nom està relacionat amb la cort que duia la reina. En el poema de Francesc Gras i Elias «Valls» (1907) ens diu el següent:

La tortuosa calle de la Corte,
de la ciudad la más hermosa vía,
recuerda de una reina infortunada
la accidentada y novelesca vida.

L'àliga

La temible Elionor i la terrible Gala unides per l'àliga que
podia ser el símbol de les dues
dones tingudes com a fatals: dones llestes
amb altes ambicions, fortes i arrogants.

(*Perfum d'almesc,* XLVII, «L'àliga»)

És creença popular que l'àliga fou donada per la reina. Es tracta d'una àliga reial, coronada, que porta de bec una coloma. Existeixen altres opinions sobre el seu origen: la creença que representava l'àliga francesa a la qual, per mofa, el poble obligava a ballar des de la guerra de la Independència; símbol de la noblesa de la vila o personificació de Salomé que va encisar el rei Herodes amb la seva dansa i va causar la mort de Joan Baptista, patró de la ciutat de Valls. Així mateix, trobem diferents explicacions al colom blanc que porta viu a la boca, ja que s'ha identificat amb la Mare de Déu de la Candela.

És cert que la llicència per exhibir l'àliga coronada a la processó del Corpus o en altres seguicis era un concessió reial que no totes les viles podien gaudir i s'havien d'acontentar a passejar el seu gegant o altres animals o balls.

[29] Secall i Güell, G. (1989). *Els antics carrers de Valls*. Estudis Vallencs, XXVI.

A Valls, l'àliga surt dos cops l'any: per Corpus i per la processó de Sant Joan (substituïda actualment per la «balladeta» de Sant Joan). I, extraordinàriament, per la processó decennal de la Mare de Déu de la Candela.

La vigília de Sant Joan, seguint un antic costum, la posen al balcó de l'Ajuntament. Aquesta tradició l'han considerat alguns autors com una burleta de la bèstia que surt a guaitar al balcó. Així mateix, havia arribat a entrar a l'església de Sant Joan i situar-se al costat de l'Ajuntament fins que es va prohibir en considerar que es tractava d'una bèstia i que les bèsties no havien d'entrar a l'església.

A l'àliga l'acompanyen tres aguilons, nois joves vestits de pell imitant les plomes. També porten un cap de cartró imitant el cap dels aguilons. La seva missió és acompanyar l'àguila i apuntalar-la amb les crosses que porten quan aquesta descansa.

Quan l'àliga balla els tres aligons la segueixen ballant gairebé sota les seves ales semblant la seva mare.[30]

Ramon Casas Pedrerol[31] a l'obra teatral *Lo tres de nou* (1901–1902) hi diu:

Y quant á la tarda, al Pati
vaigi á fer la balladeta
al mitj de la professó,
(l'àliga) ha de dir ab molta finesa:
Mirintme que mansa ballo
en memoria de la reyna
de Xipre, qu'un temps va viure
en lo Castell d'aquí'l frenta

Reliquiari de Santa Úrsula

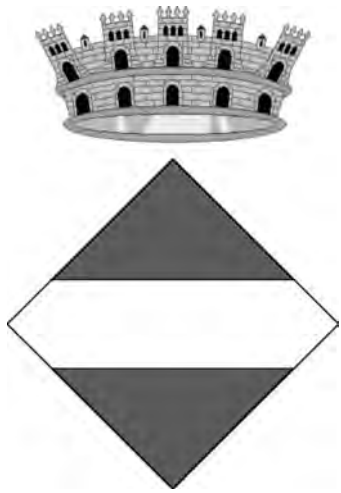
La Candela sap que la reina Elionor tenia una especial devoció per aquesta santa viatgera com ella i que va regalar a Valls una relíquia de la màrtir dins d'una urna que representava el rostre de la princesa rossa amb una rica corona de plata i pedres precioses.

(*Perfum d'almesc,* XII, «Santa Úrsula»)

[30] Fabra Salvat, E. (1986). *Balls tradicionals de la ciutat de Valls*. Inèdit.

[31] Ramon Casas Pedrerol: autor barceloní i mestre d'escola a Valls (1893-1915). Aquesta obra va ser estrenada per les Festes de la Candela del 1901.

El reliquiari de Santa Úrsula encara es conserva a l'església de Sant Joan de Valls. És una peça gòtica de plata policromada daurada i embellida amb pedreria i esmalts que representa el cap de la santa coronada datada a mitjan segle XIV. La creença popular diu que fou oferta per Elionor de Xipre a la ciutat de Valls. A favor d'aquesta teoria se sap que Elionor tenia una especial devoció per aquesta santa. L'any 1567 es va descobrir a l'església de Sant Domènec de Nicòsia un retaule que representava les santes Úrsula, Eulàlia i Magdalena i agenollada davant d'aquestes apareixia la reina Elionor.

Malgrat això, consta documentalment que fou el bisbe de Tortosa Jaume Sitjó, nascut a Valls, el qui donà el reliquiari amb una mandíbula de Santa Úrsula per ser venerada a l'església de Sant Joan de Valls.

Faixa de l'escut de Valls

> […] el record de la dona inexorable que va ser enterrada amb grans honors i venerada com a sants al convent dels framenors de Barcelona i per la qual diuen que l'escut de Valls porta corona ha quedat plasmat en el nom d'una au de presa.
>
> (*Perfum d'almesc*, XXXVIII «El viatge»)

Existeix la creença que la faixa de l'escut de Valls té un origen reial. Eusebi Ribes ho creu i diu textualment: «Especialment pot considerar-se reial la vila de Valls pel domini reial que en ell tingué Donya Leonor, vídua de Lusignan, reina de Jerusalem i de Xipre, concedit per en Pere el Cerimoniós, rei d'Aragó, cosí seu, el dia 22 de

Fig. 1
Segell del s. XV de la ciutat de Valls.

Fig. 2
Senyal de la ciutat de Valls del s. XV.

Monedes vallenques del segle XV. (Josep M. Baiget i Sanahuja)

desembre de l'any 1371, donació que fou confirmada per l'infant en Joan el dia 17 de maig de l'any 1382.»[32]

El mateix autor assegura que existeix una moneda catalana que pel seu aspecte gòtic podria pertànyer al segle XIV. És probable, però, que fos encunyada a Valls durant l'estança d'Elionor, ja que apareix l'escut de Valls amb la faixa real.

En relació amb el tema de les encunyacions de monedes a Valls, Josep M. Baiget i Sanahuja[33] va localitzar una sèrie de monedes amb l'escut actual de Valls datades en el segle XV, la qual cosa certifica que ja existia en aquell temps una fàbrica de fer moneda.

[32] AYENSA PRAT, E. (2004). «El recuerdo de Leonor de Aragón, reina de Chipre, en la literatura y el folclore de Valls», a *Bizancio y la Península Ibérica de la antiguedad tardía a la Edad Moderna*. Nueva Roma, 24, CSIC. Madrid 376.

[33] BAIGET I SANAHUJA J.M. (1984). «Monedes encunyades a la vila de Valls al llarg de la Història», a revista *Cultura*, 430. Valls, p. 26-27.

L'Espina Santa

Dins el somni s'ha colat l'antiga reina de Xipre amb la relíquia que ara guarden les monges carmelites del Portal Nou, això sí, amb l'espina ja convertida en pols.

(*Perfum d'almesc*, XXXIX «La relíquia»)

Valls conserva una espina santa, és a dir, una de les espines de la corona de la passió de Jesucrist. Era un record familiar del pare del rei de Xipre, Pere de Lusignan, casat amb Elionor. En venir a Catalunya, aquesta s'emportà joies, objectes artístics, robes i l'espina a la qual tenia devoció. Després dels fets del conflicte del vi, la reina féu donació de l'espina amb el seu reliquiari al convent dels Carmelites.

L'any 1821, la inestabilitat política va produir saquejos als convents. Per aquest motiu, els carmelitans van amagar objectes de culte i l'Espina Santa a l'hort de Valls conegut com l'Hort del Carme, on van estar amagats fins al 1823.

Posteriorment, els frares carmelitans van ser expulsats de Valls el 1835 i, concretament, el 27 de juliol del 1835 lliuraren el reliquiari a la priora de les religioses Carmelites de l'Antiga Observança, del convent de la Presentació (conegut com el convent del Portal Nou), amb el compliment d'allò que havia disposat la reina Elionor amb la donació de l'Espina Santa a la vila de Valls. Les religioses carmelites van haver de fugir del convent el 10 d'agost del 1835 i l'espina va estar 11 anys amagada fins que l'any 1846 les religioses Carmelites van tornar al seu convent.

Fotografia actual del reliquari de la Santa Espina. (Fotografia de Francesc Murillo)

Finalment, durant la Guerra Civil les Carmelites la van haver d'amagar de nou en una casa particular del Portal Nou davant el perill d'un incendi del convent, la qual cosa es va produir entre els mesos d'agost i setembre del 1936. Després de la guerra i fins que no es va refer el convent, les monges Carmelites es van instal·lar en una casa particular del número 45 del carrer Sant Antoni, on també es guardava la Santa Espina fins que al 1948 es va inaugurar el nou convent i capella de les Carmelites construït damunt de les runes de l'antic edifici.[34]

L'Espina Santa es conserva dintre d'un estoig de vidre amb forma de tub inserit en un reliquiari de plata.

La Torratxa

La mirada perduda de la reina es fixa en el caminal d'ametllers,
ara negres esquelets
sense fulles ni flors que, sortint de la porta del costat
del castell, mena a la seva casa
d'estiu, envoltada de xiprers i coneguda
per la Torratxa, on ha pogut escapar de les
tafaneries i del rigor de la cort i gaudir de l'amor de tardor.

(*Perfum d'almesc,* XXIV, «Segona aquarel·la»)

La Torratxa era una casa que es trobava situada a la vora de l'actual passeig de l'Estació. Existeix una llegenda molt popular entre el poble de Valls que diu que la va fer construir la reina Elionor. Era un edifici gran amb quatre cares, cobert amb teula romana. El conjunt de la construcció no tenia ornaments amb pedra treballada tret de la porta d'accés, i tot el conjunt era de gran austeritat. Per la seva construcció i per la torre que el coronava recordava un mas senyorial. Aquesta torre de construcció octogonal estava coronada per una balustrada que semblava que fos d'època barroca.

La llegenda diu que era la residència d'estiu de la reina i que va fer plantar ametllers per tot el camí que separava l'edifici del castell del de la Torratxa, ja que els ametllers florits «per la seva blancor» li recordaven les nevades de l'illa de Xipre.

Dels xiprers que hi havia a la Torratxa també es creia que havien estat plantats al segle XIV, és a dir, en l'època de l'estada de la reina a Valls. En el llibre *Els arbres públics de Valls*[35] trobem que l'últim xiprer que quedava a la Torratxa passava dels 300 anys d'edat.

[34] París Farré F. de P. (1967). «Espina Santa». *Monografies Vallenques , I* Estudis Vallencs 255.

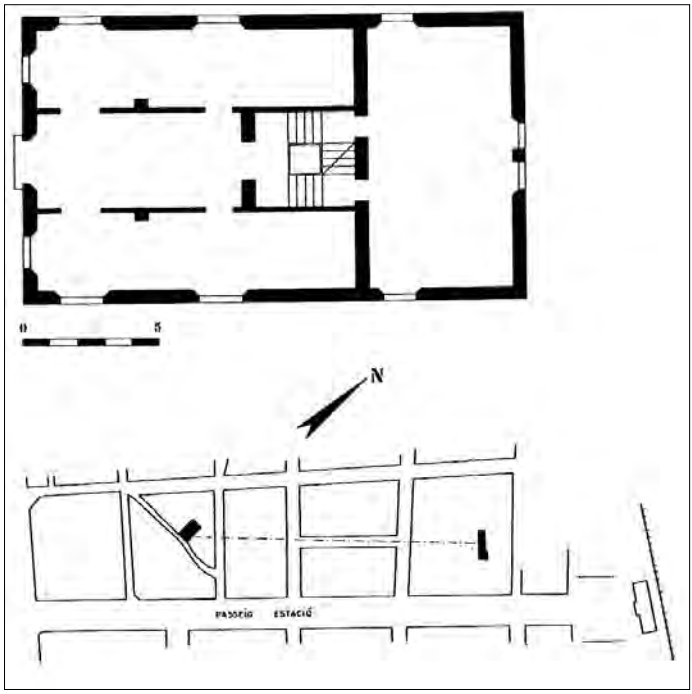
[35] Cañas i Sánchez M.A. / Segura i Moreno J. (1987). «Els arbres públics de Valls (cens del 1985). Estudis Vallencs XX. IEV 99.

També corre la llegenda de l'existència d'un passadís secret entre el Castell i la Torratxa. Sobre aquest tema es va publicar una notícia a la revista *Cultura* del 1989.[36]

En Josep M. Batet informava que l'existència d'aquest passadís podia ser real, ja que el carrer Avenir en l'edifici on actualment hi ha una sucursal de Caixa Tarragona hi va aparèixer una antiga mina. Així mateix, al carrer Bonifàs existeix un pou d'evacuació de terres associat a una mina que va en direcció plaça del Quarter. Si entre els dos llocs citats s'estableix una línia recta, ens trobarem a banda i banda la Torratxa i el Pati. La distància entre els dos edificis en línia recta és de 375 metres.[37]

[36] Batet Terreu J.M. (1989). «Un passadís secret» a revista cultura, 481. Valls, gener del 1989.
[37] J.B.D. (1989). «Del Castell a la Torratxa» a Revista *Cultura*, 483, Valls, març del 1989.

Planta de la Torratxa i el lloc on estava situat aquest edifici. Dibuixos extrets de l'article de Josep Batalla i Saigí «La Torratxa, punta d'un iceberg»

El record de la reina, a Xipre

En una obra de Lluís Nicolau d'Olwer[38] de l'any 1926 hem trobat unes informacions interessants sobre objectes d'art que existien fins aquell moment a Xipre i que estaven relacionats amb l'estada de la reina Elionor a Xipre.

En primer lloc, parla d'uns grans canelobres que existien a l'antiga catedral de Famagosta i eren obra indubtable de forja catalana.

En segon lloc, parla d'un retaule desaparegut de l'església dels Dominics de Nicòsia que representava les santes Úrsula, Eulàlia i Magdalena i, agenollada al davant, la reina Elionor.

Així mateix, existeixen a Xipre restes de monuments que es consideren obra catalana. Els més importants són els següents: a Nicòsia, la gran finestra del palau i un dels portals de la catedral de Sant Nicolau; a Famagosta, part del palau del Bisbe; a Bellapais, el refetor de l'abadia, i a Hagia Napa, l'entrada del monestir.

[38] D'Olwer L.N. (1974). «L'expansió de Catalunya en la mediterrània oriental». Barcelona, p. 135-136.

Detall de la catedral de Sant Nicolau de Nicòsia, (Font: Internet)

El record de la reina en la literatura

La vida de la reina ha inspirat a molts autors amb poemes i obres. Alguns d'aquests els hem recollit en aquest apartat.

Jaume Roig a *L'espill o llibre de les dones*:[39]

No menys pecat
e desamor
féu Na Leunor
reina chipriana,
qui fou germana
del vell qui es dia
duc de Gandia;
a son cunyat
tot descuidat
lo féu matar
e féu entrar
dins a Famagosta
més que llangosta
gent genovesa:

[39] *L'espill o llibre de les dones*: consta de 16.359 versos apariats, de quatre síl·labes, i es divideix en quatre parts o llibres, a més d'una consulta inicial adreçada a Joan Fabra i d'un prefaci en què l'autor manifesta les seves intencions moralitzadores.

de roba fesa
e violada
en la entrada
prou n'hi hagué»

Ramon Roca i Sans a «Eleonor María de Aragón» (1908):

La néta del Rey
quan era xiqueta,
sembrava en son cor
llevors de modestia.

Al ésser ja gran
cullia grandeses
y duya 'ls vestits
brodats d'or y perles.

Se va enmaridar
ab lo Rey Pere,
que fou un valent,
mes manch de pudencia.

Viscomte Giblet
li'n feu la sentència,
entrant una nit
al quarto d'En Pere.

Cinquanta punyals,
clavats ab destresa,
llevaren al Rey
la sua existencia.

La Reyna, ab grans plors,
demana clemencia,
auxili no 'n ve…
y mor lo Rey Pere.

Aixís que l'hereu
pogué empunyá 'l ceptre
la Reyna fugí
de Xipre despressa.

Lo Rey Pere Ters,
cosí de la Reyna,
li 'n feu donació
de Valls y son térme.

La Vila de Valls
ab goig la va rébrer,

mes no als consellers
que ab Ella vingueren.

Lo més orgullós
d'aquella caterva
n'es En Bonanat
que te 'l cor de pedra.

Lo poble, exaltat,
un jorn se'n subleva
va drat al Castell
qu' habita la Reyna.

De dins van surtir
les tropes superbes
y Esquiu y Ripoll
son morts en la brega.

Al cap d'alguns anys
lo poble 's presenta
de nou al Castell
á fer de les seues.

En Jaume Bertrán,
valent dels de mena,
comanda 'ls minyones
de la patuleya.
L'astut Bonanat
lo pás intercepta
y es mort crudelment
als peus de la Reyna.

La Reyna, al instant,
de Valls fugir depressa
y avants de la nit
qui sap ahont era.

Al ésser ja lluny,
plorant, diu que deya:
—¡Ay Vila de Valls,
prou grossa l'has fera!
N'has mort lo servent
major de la Reyna…
Oblida't de mí
y adéu pera sempre!

Paraules reyals
no tornaran enrera;

may més feu recort
de Valls y son térme.

Cansada de mon,
deixá les grandeses
y entrá en un convent
per fer penitencia.

Lo manto reyal
va treurers depressa,
posantses l'humil
vestit d'estamenya.

Per serne més grat
á Déu y á la Verge,
se'n feu del convent
de la Regla tersa.

Les pompes del mon
son flors que 's merséixen;
la Flor de Falset
ja ha fet sa carrera.

¡Qué Deu la perdó!,
si es qu' está en pena:
¡Vassals, bons vassalls,
resau per la Reyna

Francesc Eiximenis al llibre *Crestià. Tractat de Luxuria* (1384):

Una regina fo en Xipre qui sabent que lo rey, son marit, anava a altra fembra lo reptà de traïció prometent de dar-li combatent per ella en camp e com lo rey se veés colpable, tement-se de perdre lo camp, ab conseyil de sàvies persones lexà anar la batalla cer estech-li així dit: -Senyor, sapiats que vós no us podets excusar que no siats traÿdor, car havets trencada fe matrimonial, per què sapiats que si vós emprats la bataylla, que vós serets vençut. Per què per esta raó e per altres ell ho lexà estar.

Josep Grau Serra a *Salms del meu poble* (1954):

Entonaré una complanta amarada de llàgrimes a una reina infortunada, a una reina que habità al nostre poble.
No conegué la dolçor de la mel sinó l'amargor del sèver.
Passà sempre pel carrer d'Amargura; un vel de tristesa emboirà la seva vida.
Sentí crits de Tolle-tolle i de «muira-muira».
Fou un xiprer de Calvarí combatut per vents penes i regat amb llàgrimes.
Tingué set espases clavades al cor, en son cor triturat com la grava.
Un vel de vídua cobrí sa plucritud; Noemí hauria sigut per a ella un nom escaient.

Noemí del dolor, visqué prop de les síquies amargues.

Pogué entonar els planys de Job i els laments de Jeremies, mirant el desconsol de la seva ànima.

Plorà a la vora dels xiprers i dels sepulcres, dels desmais i de la fossana oberta.

El món tirà a son cor sagetes emmetzinades; féu brunzir a prop seu la bassetja de la maledicció i de l'infortuni.

Veié son marit cobert de roelles de sang, de blaus i de borrons, les matraques de l'odi, com les maces d'un batan, cavalcaren damunt son cor.

Les atzavares dels desamor feririen les teles de son cor; els esbarzers creixien cobrint els viaranys de sa vida.

El terratrèmol de la tribulació esborrà les planures de sa vida i aixecà en son lloc muntanyes aspres.

El castell de Falset fou vostre bressol; els comellars del Priorat veieren son la vostre infantesa.

Flor de joventut, anàreu creixent com roella enmig de la planura falsetana, com rosa odorant dels jardins dels barons d'Entença.

En Pere I, rei de Xipre, seguí la fragància de les vostres virtuts i us demanà per esposa.

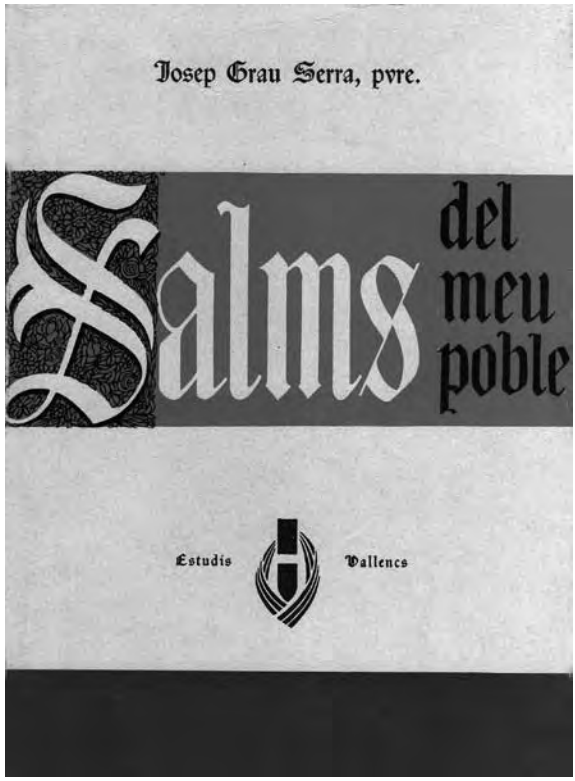
El Mediterrà veia vostra lluna de mel; les palmeres de Xipre foren el cobricel de les vostres núpcies.

Els dàtils grocs florien de glòria, queien com una cascada d'or i cabellera abundant.

Les palmeres i els tarongers adornaven els vostres jardins, i esclaves formoses servien la vostra gentilesa.

Gòndoles blanques un bressolejaven pels dolços rius i per les mars quietes; poetes melosos us teixien versos.

Mosses àrabs puntejaven tocades amb cítares de fils de plata, com hurís, tot mirant la lluna plena.

Les roses de la vostra vida s'esfullaren aviat; només us quedaren els verducs amb les espines.

Una nit sentíreu udols de llop, ones encrespades, veus ronques d'odi i mata-degolla.

Cinquanta punyals foradaren el color que tent us amava; tinguéreu com una Dolorosa el cos difunt de vostre espós als vostres braços. Com ocell sense niu volèreu a la vostra pàtria, com una tórtira sanglotant de dolor i d'amargura.

Els tarongers s'emmalaltiren de pena quan marxàreu d'Orient vídua i endolada; les palmeres, lasses, deixaren anar ses palmes mústugues i esgrogeïdes.

Deixàreu els vestits alegres i fistonats; us posàreu el vel de les ploredores i doloroses.

Els vostres anys no tingueren primaveres ni estius; només tingueren hiverns i tardors.

El vostre cor fou celler de dolors; la vostra corona fou d'espines i arços; el vostre ceptre, la canya verda.

Vinguéren a viure al redós dels vostres avis; posàreu el niu al mig de la nostra vila.

Encara conservem de la vostra benevolència l'àgila senyorial, el cap de Santa Úrsula i la Verge del Carme.[40]

Al vostre cor no colorejaren flors de maig ni s'hi sentiren cantúries d'ocells.

Abraçada a la creu, trobàreu la serenor de les grans ànimes; en els petons al Sant Crist trobàreu l'amor dolcíssim; al llibre de rés, vostre hores plàcides.

Fóreu *forta en el dolor i en les llàgrimes; la ventada del dolor no pogué capgirar la vostra ànima.*

Sapiguéreu dir en hores d'angúnia: «Faça's, Senyor, la vostra voluntat santa».

El mestral de la tribulació vingué a onejar de nou la vostra calma.

Sentíreu novament crits de «morir»; altra volta l'espactacle de la mort s'apoderà de la vostra casa.

Sortí de la vostra gorja un clam de dolor; veiéreu foradat pel glavi un servent vostre.

Oh, reina de Calvari!, les llàgrimes foren el vostre pa; el fel, la vostra beguda quotidiana.

En un pou fondíssim de penes quedà empresonada la vostra ànima; núvols negres taparen per sempre l'atzur del vostre cel.

Sols trobàreu la calma al niu d'Escornalbou, fent vida ermítica.

Els pins remorosos acompanyaren, com orgue dolçament aflautat, la vostra oració; la sentor de reina pujava cel amunt acompanyant els vostres precs acompassats i solotaris.

Descalça, fèieu el Via crucis; deixàreu per l'espardenya les vostres riques sandàlies.

Us aixecàveu amb els ocells, quan el sol sortia de les soledats de la mar blava per lloar son Creador.

[40] Hi ha autors que parlen d'aquesta donació de la imatge de la Mare de Déu de Carme, però no he pogut trobar cap informació al respecte.

Tapàreu l'oïda a les músiques del món; us plaïa la veu àuria de la campana.

Tapàreu la boca a les cançons profanes; us plaïa de salmejar antífones i càntics davídics.

Sota els xiprers passàveu silenciosament hores contemplatives, i devall de les roques de saldó, de color d'hàbit de frare.

Fóreu la penitent de la muntanya, un exemplar del vanitas vanitatum.

Menjàveu amb plat de foc i cullera de fusta.

Sa vida franciscana fou pacífica, trobà a Escormalbou el port de refugi.

He preguntat a les parets rústiques del convent, quin fou el dolor seu; a les parets en runa del santuari, quines foren ses pregàries.

A les habitacions dels voltants, quina fou la seva cel·la; als arbres centenaris, quina fou sa figura.

A les flors del bosc, quina fou la preferida; a les aus del cel, per quina cançó es delia.

I vingué la mort pacíficament a cloure els costres ulls i volejàreu cel amunt.

I de vostre pas per la terra només queda un record d'amargura, una pàgina de melancolia.

Joan Ripoll (epitafi inscrit en la seva tomba), traducció Pere Miquel Carbonell:

Ací jau Elionor Maria, Reina de Xipre, branca de l'arbre d'Aragó (la qual va prendre l'hàbit i professà en aquest Reial convent de la Regla tercere del N.P.S. Francesc). No hi hagué en el seu segle dona que en costums, mansuetud, bondat, honestedat, discreció i vida prudent l'avantatgés. En la feble condició del seu femení sexe, va merèixer els elogis i les lloances dels barons de més seny; puix que, castigada i venjada la pèrdida i tirana mort del seu marit, va redimir el reialisme se Xipre per al seu fill de la vexació injusta amb la qual el seu oncle l'afligia amb guerres cruels. Ploreu, doncs, donzelles castes, la mort del vostre millor escut; ploreu, mestresses i vídues honestes, i vosaltres homes afavoriu la difunta amb el vostre plany. Elionor fou dona d'ànim extrem. Fou terror i càstig per als dolents, esperança única per als bons, blasó per als forts, asil per als caiguts, consol plaent per als desconsolats, socors amatents per als pobres, i ells, per aquesta excelsa caritat i compassió, s'inclinava a dotar les donzelles pobres i a donar almoines quantioses per a la redempció dels captius. Se sentia impel·lida a deslliurar dels enganys els orfes que podien sofrir-los i reparava els temples i les cases de Déu, mantenint amb tals actes de virtud inviolable la seva devoció i la seva pietat. Podem, per tant, creure, amb fe, que la seva ànima beneïda es troba al Cel, entre els Benaventurats, així com que roman el seu cadàver, dintre d'aquesta arca, sencer i incorrupte. Va morir, finalment, quan la mort deslligà el llaç de la seva vida el dia segon de Pasqua del naixement de l'etern Rei, l'any 1417.

Al mateix Xipre, s'ha realitzat una versió teatral de les pàgines que l'autor Leónidos Makheras (inicis s. XV) va dedicar a les vides de Pere I i d'Elionor en el seu llibre

Crónica de la dolça terra de Xipre.[41] En aquest llibre parla molt detalladament, des del punt de vista xipriota, de l'actuació d'Elionor.

En contra dels escriptors catalans que li dediquen elogis, Makheras és dur en el judici de la reina, i amb la seva narració probablement va inspirar les dues cançons populars conegudes amb el nom de *Cançons de la reina* i d'*Arodafnussa*, que lamenten la mort de Joana Laleman (Arodafnussa) per ordre de la reina.

Darrerament, ha aparegut una obra novelada *Perfum d'almesc,* de Montserrat Morera Escarré, en la qual la figura idealitzada de la reina Elionor apareix en molts dels seus capítols, fragments dels quals han aparegut al llarg d'aquest treball.[42]

Conclusions

Qui va ser realment Elionor d'Aragó? D'una banda, tenim la visió d'una dona violenta i cruel i, d'altra banda, tenim els testimonis d'una dona piadosa i caritativa.

Quina és la imatge que hem d'escollir? No tractem d'una persona d'una sola cara. Segurament, el seu caràcter li va impedir ser una peça obedient dins dels plans polítics de la seva família. Tampoc no va ser una reina callada i comprensiva davant d'un matrimoni convingut. No va ser compresa pel seu poble, ni durant la seva estada a Xipre, ni en els seus anys a Valls, però ella tampoc no va saber relacionar-se o no va tenir consellers que l'ajudessin a fer-ho.

Potser ens trobem amb una dona d'empenta convençuda de la seva vàlua que va aconseguir el poder en un món d'homes que va estimar fins al deliri i que, tot plegat, no se li va perdonar.

La seva vida és un autèntic fulletó amb un final trist: Elionor mor oblidada però neix el mite. Les llegendes que corren sobre la seva vida i els seus actes l'han fet immortal. Els fets reals i els fets imaginaris s'han barrejat mostrant-nos uns successos difícils de diferenciar pels historiadors actuals.

Aquesta dificultat, aquest misteri, és atractiu i m'ha permès estudiar aquesta dona des de moltes perspectives (la històrica, la folklòrica i la literària).

Bibliografia

Ayensa, E. (1999). «Nuevos testimonios sobre la vida de Eleonor de Aragón, reina de Chipre (circa 1333-1416)», a *Revista de Estudios Bizantinos y Neogriegos*. Madrid, p. 153-171.

[41] Ayensa, E (1999). «La dolça terra de Xipre», a *Revista de Girona*, 194. Girona.

[42] Morera Escarré, M. (2008). *Perfum d'almesc. Històries de Valls*. Lleida.

Ayensa, E. (2003-04). «Entre cel i infern: la meravellosa història d'Elionor d'Aragó, reina de Xipre (circa 1333-1416)», a *Estudi General*, 23-24. Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona, p. 83-96.

_____. (2004). «El recuerdo de Leonor de Aragón, reina de Chipre, en la literatura y el folclore de Valls», a *Bizancio y la Península Ibèrica de la antiguedad tardía a la Edad Moderna. Nueva Roma*, 24. CSIC. Madrid, p. 363-380.

Bagué, E. (1936). «Notes sobre la reina Elionor de Xipre, des del seu retorn a Catalunya fins a la seva mort», a *Estudis Universitari Catalans* XXII. Barcelona, p. 547-554.

Bassegoda Nonell, J. (1999). «Les tombes reials de la catedral de Barcelona», a *Butlletí de la Reina Acadèmia Catalana de Balles Arts de Sant Jordi*, 13, p. 237-256.

Batalla i Saigí, J. (1984). «La Torratxa, punta d'un iceberg», a revista *Cultura*, 49. Valls, p. 27-31.

Català i Roca, P. (1985). «L'etapa vallenca de la reina Elionor Maria d'Aragó», a *Monografies Vallenques*, 3. Estudis Vallencs. Valls, p. 12-45.

D'Olwer, L.N. (1974). *L'expansió de Catalunya en la Mediterrània Oriental*. Edicions Proa. Barcelona, p. 125-136.

Duran i Sanpere, A. (1973). «Elionor d'Aragó, reina de Xipre», a *Barcelona i la seva història II: La societat i l'organització del treball.* Barcelona, p. 588-595.

Ferrer i Mallol, M.T. (2003-2004). «La cort de la reina Elionor de Xipre a Catalunya», a *Acta Historica et Archaelogica Mediaevalia*, p. 347-373.

Ferrer i Mallol, M.T. (2004). «La reina Leonor de Chipre y los catalanes de su entorno», a *Chemins d'outre-mer. Études d'histoire sur la Méditerranée médiévale ofertes à Michel Bolurd.* París. Publicacions de la Sorbonne (Byzantina Sorbonensia*, 20)*, p. 311-332.

Morelló Baget, J. (2006). «L'època turbulenta de la reina Elionor», a *Valls i la seva història III. Edat Mitjana: Del vuit a la plenitud.* Institut d'Estudis Vallencs. Valls 89-91.

Paris Ferré, F. D. P. (1967). «Espina Santa», a *Monografies Vallenques*, 1. Estudis Vallencs 143-155.

R. (1989). «Elionor Maria d'Aragó reina de Jerusalem i de Xipre i senyora de Valls», a revista *Cultura*, 482. Valls, p. 25-27.

Tasis i Marca, R. (1991). *Pere el Cerimoniós i els seus fills. Història de Catalunya, biografies catalanes*. Barcelona.

Ventura i Solé, D. (1898). «Valls enderroca el seu patrimoni històric», a revista *Cultura*, 481. Valls, p. 21-24.

Web: Wikipedia: Reino de Chipre
Web: mfa.gov.cy: Relaciones históricas entre Chipre y España
Web: www.tarragona-goig.org/tarraco_002h.htm